

ІДЕЯ-ФІКС У КОНЦЕПЦІЯХ ОСОБИСТОСТІ Й ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У дослідженні ставиться проблема ідей-фікс у творчості Ольги Кобилянської, які логічно випливають з її особистого життя.
Ключові слова: ідея-фікс, концепція, емансипація, архетип, жанр.

Тереза Левчук

Идея-фикс в концепциях личности и творчества Ольги Кобылянской.

В исследовании поднимается проблема ключевых идей творчества Ольги Кобылянской, которые логически возникают из ее личной жизни.

Ключевые слова: идея-фикс, концепция, эмансипация, архетип, жанр.

Tereza Levchuk

A fixed idea in conceptions of Olga Kobylyanska's personality and creativity.

In research there is a problem regarding fixed ideas of Olga Kobylyanska's creativity, that logically stem from her private life.

Key words: fixed idea, conception, emancipation, archetype, genre.

„Природна людина” мусить і шукає місце у цивілізованому суспільстві. Говорячи „природна людина”, маємо на увазі особистість, психологічний тип якої ґрунтується на емоційному, природному. Такий концепт особистості остаточно формує „філософія життя”. Такими переважно є герої Кобилянської і сама Кобилянська.

„Природність” є не тільки внутрішнім осердям індивідуальності письменниці, але й зовнішнім фактором формування стилю. Закоханість у природу, налаштування на її реєстри були джерелом художньої фантазії в молоді роки: „Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісті, новели і стихи. Я ж не знала ще тоді, що треба звертатися за сюжетом до живого життя, я була несвідомим, молодим, диким романтиком, замкненим, так сказати б, в лісах і горах, з очима, зверненими в гущавину лісу. А той ліс... скільки б і кликала до нього молода груди живим тужливим голосом за життя – він мовчав і заодно шумів.

Смутно почала я той шум розбирати” [4, V, 214].

Пізніше письменниця еволюціонує до „списування” з життя. Хоча природа не полишає її як вагоме джерело натхнення та ключовий образ творів.

„Прекрасна і сильна, дико-романтична природа моєї батьківщини стала яким-то світом моїм, котрий голубив і годував зарозом голодну душу мою” [4, V, 216]. Ключовим у цій цитаті є слово *душа*. Універсум душі, внутрішнього світу визначав життя О. Кобилянської. Без перебільшення можна сказати, що вона впродовж усього життя „*годувалась власними мріями, зверталась думками в глибину душі*”, тому і став цей світ „*властивим тереном*” її „*студій і уваг*”. Самодостатність внутрішнього наповнення засвідчують міркування О. Кобилянської про глухість до впливу „*чужого духу*”.

Висловлюючись про власні твори, О. Кобилянська неодноразово вказує на емоційно-духовне їх наповнення: у „Землю” „*вклала я всю повагу душі своєї*”. Особливим вираженням емоцій, за визнанням самої Кобилянської, є поезії в прозі („*це каплі моєї крові*”). Вони „*повставали в хвилини, де я чула себе понижуваною, скривдженою, несправедливо осуджуваною, одним словом [...] я п л а к а л а поезіями в прозі*” [4, V, 239].

Загально визнаним фактом літературної творчості Кобилянської є „списування з себе”.

У дослідженні Т. Гундорової розвинулися ідеї оповіді, або наративізації життя, запозичені зі студій Г. Арендт та Ю. Крістевой. У творах О. Кобилянської особливою формою персональної нарації стало відкриття власного *я*. „*Мої особисті переживання відігравали немалу роль в моїх писаннях*” [4, V, 236]. Подібні висловлювання часто трапляються в епістолярії та щоденниках О. Кобилянської, лейтмотивом звучить ця думка й у біографічній прозі про неї. На думку Т. Гундорової, така егоцентричність у творах О. Кобилянської наповнюється соціальним і національним змістом [1, 13].

Окрім белетризації особистих почувань, О. Кобилянська зверталася „*за сюжетом до самого життя*”. Повість „Земля” – „*праця з народного буковинського життя, в і р н о з м а л ь о в а н а*”

[4, V, 217], а факти, що спонукали написати твір, правдиві; „Жебрачка” написана під впливом зустрічі з молодою сліпою жебрачкою, „Некультурну” О. Кобилянська знала особисто; описана письменницею „Нюба” існувала справді; „За ситуаціями” написана під враженнями гри драматичної актриси Асти Нільсен; „нариси, чи воєнні новели”, писані в 1915–1917 роках, – „*все з життя*”.

Способом зовнішнього впливу на виникнення задуму твору є надана фахова інформація. Наприклад, як це було з історією написання повісті “В неділю рано зілля копала”. Поштовхом став інтерес до народної пісні, який викликав болгарський письменник Петко Годоров, а персонажі, знову ж таки – “*типи з дійсного життя*” – циганка Мавра, старий Андронатий, молодий гуцул Гриць, решту домалювала фантазія.

Деякі факти біографії подані у белетризованому вигляді в художніх творах О. Кобилянської. Простежимо ключові й показові для нашого прикладу, як-от образ ідеальної дружини-матері. У романі „Апостол черні” змальовано ідеалізований образ матері та дружини: „*Мати, поважна, маломовна і терпелива, була зразкова газдиня в обширній, хоч низькій хатині*” [2, 9]. Загалом патріархальна родина Цезаревичів з суворим та справедливим трудівником-батьком, покірною дружиною та чотирма дітьми, серед яких батько найбільші надії покладав на сина, змодельована Ольгою Кобилянською з власної родини. Образ типової патріархальної родини часто трапляється у творах Кобилянської. Іноді домінанта любові до сина подається нею з образою, яка лишилася від реального життя в патріархальній сім’ї.

Так чи інакше твори О. Кобилянської фіксують її враження та переживання – у ранніх творах безпосередньо, у творчості періоду „Землі” – це **зрушення внутрішнього світу під впливом зовнішніх факторів**, навіть у пізній творчості: „Апостол черні” демонструє, насамперед, хвилювання самої Кобилянської про власну національну самоідентичність і вибір національності героями роману – проекція внутрішніх проблем Кобилянської. Питання національної ідентичності й вибору національності проходить через усю творчість письменниці, сповіщаючи про його актуальність для неї особисто. Герої твору „Апостол черні” декларативно обирають національність (Ева – польську, Дора – українську), так само вибрала національність й О. Кобилянська, причому задекларувала це неодноразово (в автобіографіях: „*Я любила народ, і люблю його до сьогоднішньої хвили*”, „*Може, рідко хто з письменників працював так над собою, щоб вивчитись як слід своєї мови, як я*”, в оповіданні „Ідеї” – „*Мої ідеали були: бачити свій народ сильним, нарівні з іншим народом, культурним*”).

Назва твору „Ідеї”, як і ключове слово цитати – **ідеал** виводять нас на теоретичний рівень узагальнень, задекларованій у назві статті.

„*З наймолодших літ почала я писати дневник*”, вписуючи окрім щоденних подій і те, що займало „*ум і душу*” [4, V, 214]. Поряд із поняттям **душа** Кобилянська активно використовує концепт **ідеал**.

На сторінках щоденникових записів Ольги Кобилянської раз-по-раз подибуємо вислови на кшталт „*Се був ідеал моєї молодості*” (цей висновок зробила щодо наміру вийти заміж за старшого й незнайомого їй професора з метою здобуття освіти).

Парох-поет Микола Устиянович назавжди залишився для Кобилянської „*як ідеал духовного отця*”.

Відтак у мемуарній літературі О. Кобилянська чітко формує життєві ідеї, які прочитуються у творчості. Певні ідеї стають постійними, а то й настирливими, так званими ідеями-фікс.

Поняття „ідея-фікс” не має термінологічного статусу, але активно використовується як в науковому, так і в повсякденному контексті. З’ясувати значення ідіоми можемо завдяки окресленню значень її складових частин. Сучасні тлумачні словники подають таке визначення поняття: „Ідея (гр. образ, основа). 1. Думка, загальне уявлення про предмет чи явище, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають її ставлення до навколишнього світу; форма пізнання світу, яка не тільки відображає предмет, а й спрямована на його перетворення. 2. Ідея твору. 3. Визначальне поняття, що лежить в основі теоретичної системи, логічної побудови, зокрема світогляду. 4. В ідеалістичній філософії – основна причина і джерело духовного розвитку; божественна думка, безособовий розум. 5. Думка, міркування про що-небудь; задум, намір” [8, 353].

Значення слова фікс з’ясуємо за „Словником іншомовних слів”: „*чітко встановлений, визначений, твердий*” [7, 706]. Отже, формально тлумачимо словосполучення „ідея-фікс” як визначена ідея, стійке твердження, зазвичай це поняття означає нав’язливу ідею. Саме в такому сенсі це словосполучення вживається в мовному середовищі. Активно його використовує й О. Кобилян-

ська. У „Щоденнику” від 19 липня 1884 р. читаємо: „Я давно нічого не записувала, та й тепер не було б чого писати, якби мене знов не опанувала божєвільна ідея... Від останнього запису я зовсім не думала про Урицького, а вчора щось напало на мене, бог його знає, що, якась ідея фікс, і він ніяк не сходить мені з думки” (підкреслення наше – Т. Л.) [3, 42]. У записах цього дня молода Кобилянська фіксує час – „після обіду”. Власний схвильований монолог вона поривається писати від третьої особи, моделюючи різні варіанти подружнього життя. Запис того ж дня „ввечері” свідчить про зміну емоцій та перехід до спокійного стану під впливом читання улюбленої на той час авторки. Описуючи внутрішній стан, Ольга знову вживає згадане словосполучення: „Мене вже не переслідує та ідея фікс, я вже не тиняюся, мов очманіла” [3, 42]. Сторінки щоденника фіксують властиве юній особі почуття закоханості, яке переходить з об’єкта на об’єкт. Свої любовні переживання нав’язливого характеру Кобилянська сприймає як „тяжку хворобу” [3, 78]. Однак, розуміючи суспільну неприйнятність власної поведінки (хай неочевидної для інших), прагне вилікуватися. Маніакальні стани пов’язані й з іншими аспектами, як-от зовнішня врода. Ця тема досить розгорнута в дослідженнях життя та творчості О. Кобилянської, як і низка інших, як-от проблема емансипації, національної самоідентифікації тощо. Всі вказані проблеми зайняли помітне місце у світогляді Кобилянської, здобувши за життя статус магістральних ідей.

Отже, ідеями-фікс можна визначити такі:

ідеальне кохання, прагнення до гармонійних стосунків чоловіка та жінки, відтак – мета ідеальної сім’ї;

емансипація жінки, як, зрештою, емансипація людини, українця, освіченої особистості, яка тяжіє до вершини надлюдини;

природа як зразок вищої гармонії, впорядкованої системи, відтак суспільство, на думку Кобилянської, мусить бути влаштоване за законами природи. Звідси – сестринство.

Кожній програмовій ідеї протиставляється негативний зразок. Ідеальне кохання – відсутність любові; зразкова сім’я – родина з обмеженнями прав її членів; рівність між людьми – узурпація свобод людини на всіх рівнях – суспільному, національному, гендерному; природа – цивілізація, людська спільнота.

Літературознавці вже вдавалися до аналізу цих опозиційних пар. Відкритим лишається питання про формування ідей-фікс у світогляді та творчості О. Кобилянської.

Гадаю, наведено досить аргументів, аби переконатися, що емоція – головне джерело знань і критерій оцінювання. Це дозволяє визначити психологічний тип О. Кобилянської як емоційний (за Юнгом).

Емоція та розум утворюють полюси людської особистості. Емоція мусить захищати природні джерела, але й розум виключати не можна.

Маючи емоційну домінанту в психологічному типі, О. Кобилянська змушена була узгодити її з рацією. Саме таким компромісом між емоційним і раціональним і є формування ідей-фікс.

Як своєрідний компроміс раціонального та емпіричного можна інтерпретувати й саме становлення поняття ідеї. У формуванні та розвиткові аналізованої категорії в аспекті історії філософії чітко окреслюються трактування ідеї як істинно суттєве, осягнене розумом (давньогрецькі атомісти); думок бога (Ансельм Кентеберійський); продукт суджень розуму про поняття (Микола Кузанський); спосіб людського пізнання (філософія нового часу). Започатковане Локком емпіричне розуміння ідеї, трактоване Берклі та Юмом як відчуття й уявлення, отримали матеріалістичне окреслення у Гельвеція (ідея – все, з чого складається розум людини) та сенсуалізму у Фейєрбаха (реальність ідеї є чуттєвість). Проти змішування ідеї з поняттями і уявленнями, а тим більше не про відчуття і сприйняття, виступив Кант, який визначив ідею як поняття розуму з регулятивним, методологічним змістом. Позицію об’єктивності ідеї захищав Гегель, в системі логіки якого категорія ідеї посідає особливе місце, завершуючи весь процес розвитку. Сучасні трактування ідеї мають кілька (інколи протилежних) напрямів. Від розуміння ідеї як ідеальної форми теоретичного знання з безпосереднім упровадженням у практику до повного заперечення об’єктивного змісту ідеї, трактуючи її як стан біопсихічної суб’єктивної потреби: «Я визначив би «ідею», – говорить Рассел, – як стан організму, відповідний (у певному сенсі) чомусь чуттєво відсутньому» („Человеческое познание”, М., 1957, с. 129).

Вважаємо, що подібні стани „чуттєво відсутнього” об’єкта почуття, емоції в житті О. Кобилянської ставали причиною раціонально сформованих ідей, які через довготривалу нереалізацію ставали нав’язливими. Наявність саме таких ідей (ми їх назвали вище) теж має пояснення. Ідеї

формується розумом, але визначає їх напрям емоція. Те, що хвилювало Ольгу Кобилянську, те й штовхало її до окреслення чітких раціональних настанов, причому в певному порядку.

Підтвердження наших спостережень знаходимо знову ж таки у творах О. Кобилянської. 30 серпня 1903 року датоване вже згадане оповідання „Ідеї”. Літературознавчі дослідження, присвячені автобіографічності творів Кобилянської, чомусь несправедливо не приділяють йому уваги. Тим часом цей твір є унікальним з точки зору „писання з себе”. Якщо у попередніх творах О. Кобилянська наділяла окремими автобіографічними рисами власних героїнь, сублімуючи різні стани, в тому числі й таке бажане заміжжя, то у цьому оповіданні маємо сукупний внутрішній портер самої авторки, зроблений з позицій часу і поданий у формі власних світоглядних міркувань. Часто ці міркування набувають характеру виправдання. На час написання твору О. Кобилянській виповнювався сороковий рік. Вона відбулася як письменниця, визначилася як українка, здобула досвід непростих любовних стосунків, але невиконаною залишилася ідея партнерського заміжжя. В оповіданні чітко виділяються змістово-формальний та світоглядно-моралізаторський плани автобіографізму. Перший складають насамперед персонажі твору, головними серед яких є сама Кобилянська та Осип Маковей. Авторка зобразила себе в подібі „немолодої вже дами”, в домислених фактах біографії якої проглядається сублімація бажаного авторкою стану. „*Се була вдова по однім редакторові, удержувалася виключно з праці пером і визначалася великою інтелігенцією та енергією*” [4, III, 392]. Кобилянська наділяє образ головної героїні фактами власного життя: „*Про неї говорено, що хотіла в своїм найкращім дівочім віці, саме в вісімнадцятім році життя, виходити заміж за одного старого вченого, не бачивши передом ані разу, лише тому, що чула, що він посідав величаву бібліотеку, відбував великі подорожі і міг їй дати нагоду виобразуватися. Вона написала йому лист з такою пропозицією, і лише завдяки чистому випадкові сей лист не дійшов його рук*” [4, III, 392]. Подано у творі й інші факти власної біографії. Постає Маковей окреслено чітко: „*Один літератор, названий в крузі своїх товаришів жартом за свою прямість, фізичну силу і шорсткість „медведем”, сидів мовчки, підкручуючи спокійним рухом вус*” [4, III, 390].

Інший – світоглядний – план твору складають висловлювання його персонажів, виражаючи думки прототипів (у випадку Кобилянської – однозначно). Ключовий монолог героїні (цитований вище) суголосний текстам автобіографій, особливо з написаною того ж таки 1903 року.

У промовистому (для нашого випадку) оповіданні „Ідеї” Кобилянська окреслює коло важливих для інтелігенції питань: „*Ведено дискусії про літературу, про штуку, театр, про містику, яка тискалася чимраз більше в північне письменство, а вкінці і про тон, який панував в українській журналістиці і молодіжці. Балакано про жіноцтво і мужчин, а вкінці зійшло на „подружжя*” [4, III, 388].

Ольга Кобилянська сама розставила власні ідеї-фікс у тому порядку, в якому вона вважала за потрібне демонструвати загалу. Таке підлаштоване розташування демонструє прагнення узгодити емоційне его та раціональну життєву настанову. М. Павлишин наводить незаперечні аргументи з цього приводу в міркуванні про розбіжність способу життя й зацікавлень Кобилянської, який постає з автобіографій, й „образу, який можна побачити в щоденнику і в листах – джерелах нібито інтимніших та безпосередніших” [5, 49]. Далі дослідник наводить незаперечні аргументи з цього приводу, аналізуючи офіційні та емоційно легітимні автобіографії та писані для особистого вжитку щоденники й листи. Принагідно М. Павлишин порушує питання „остаточної” автентичності висловлювань у щоденниках та епістолярії, справедливо зауважуючи: „*Стабільного пункту, з якого починається „справжня” Кобилянська, нам, мабуть, не досягнути*” [5, 49].

Критик будує теорію, що пояснює „розбіжності між автобіографіями та іншими джерелами як наслідок наміру О. Кобилянської унапрямувати свою власну рецепцію” [5, 50]. Узагальнення абсолютно нам на користь! **Свідоме** націлення на змалювання власного портрета гідного репрезентанта національного літературного пантеону.

У зв’язку з цим можна припустити, що і в інтимних писаннях (листи та щоденники) О. Кобилянська намагалася показати себе з потрібного боку. Щодо листів, то це й закономірно, бо вони здебільшого адресувалися відомим людям, а в такому випадку листування колись та стане публічним. У щоденникових записах, які вже однозначно мали б бути інтимними (на відміну від мемуарів), Кобилянська іноді моделювала різні форми майбутнього використання: його читатимуть її діти („*Я пишу цей щоденник для своїх дітей. Які вони будуть? Такі як я?*”, – запис від 18 квітня 1884 р.); невизначена загальна публіка („*Люди добрі, що читатимете все це*”, – запис від 21 квітня 1884 р.); конкретна особа, наприклад товаришка Августа Кохановська („*Я хочу віднині все*

записувати для тебе, люба Густо”, – запис від 22 вересня 1885 р.). Зауважимо, що всі цитовані записи – ранні, до 1891 року, чим дорослішою ставала Кобилянська, тим рідшими робилися записи. Маючи певний намір чи, точніше, настанову, О. Кобилянська намагалася і в інтимних писаннях показати себе з потрібного боку. Однак щоденник – документ, який формується за певними законами. Ми не можемо не погодитися з думкою англійського єпископа та філософа Йосифа Батлера (1692-1752), що „свідомість, оскільки вона існує в хвилинах часу, які йдуть одна по одній, не може бути у двох різних хвилинах тією самою, отже, те саме стосується й особистості, котру свідомість утворює” (ще давніший афоризм „Не можна двічі увійти в ту саму річку”). Щоденник документує настрої, різні й часто невмотивовані зміни в поглядах, суперечливі міркування. Кобилянська усвідомлює власну непослідовність: „*Я добра й лиха, гарна й бридка, палка й холодна, але більше нещасна, як щаслива*” [3, 110] або: „*в мене, як у Гайне, в серці завше живуть одночасно глум, плач і сміх*” [3, 146]. Вироблена самоосвітою звичка до думання аналізує прояви ірраціонального, імпульсивні прориви якого вкотре свідчать про переважання емоційно типу, з іншого, це виявляє співпрацю емоційного та раціонального.

Література

1. Гундорова Т. *Femina melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 272 с.
2. Кобилянська О. Апостол черні. – Львів: Каменярь, 1994. – 243 с.
3. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенник. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
4. Кобилянська О. Твори в 5 т. – К.: Держлітвидав України, 1963.
5. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. – Х.: Акта, 2008. – 357 с.
6. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы. – К.: Ніка-Центр., М.: И-т Общегуманит. исслед., 2001. – 556 с.
7. Словник іншомовних слів. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови. – Х.: Школа, 2006. – 1008 с.